

Móda v ulicích protektorátu

ŽIVOT • ODĚV • LIDÉ

Miroslava Burianová

NÁRODNÍ
MUZEUM

GRADA®

NÁRODNÍ
MUZEUM

Móda v ulicích protektorátu

Miroslava Burianová

Národní muzeum
Grada Publishing

Miroslava Burianová

Móda v ulicích protektorátu

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@grada.cz, www.grada.cz
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
jako svou 5384. publikaci
a Národní muzeum, Václavské nám. 68
115 79 Praha 1, www.nm.cz

Autoři kapitol:

Módy v nesvobodě, Helena Jarošová

Stejnokroje versus móda v odboji „po anglicku“, Zdeněk Špitálník

Odpovědná redaktorka: Mgr. Dana Flídrová

Grafická úprava a sazba: Petr Liška, ViaGaudium s.r.o.

Fotografie: Alžběta Kumstátová, MgA. a Martin Suchánek, MgA.

Restaurování: Bc. Veronika Šulcová, DiS; Bc. Lucie Bubeníková a Dana Fagová, MgA.

Recenzovaly: PhDr. Jana Čechurová, Ph.D., PhDr. Helena Jarošová

Vědecký redaktor: PhDr. Vanda Marešová

Anglický překlad: Jáchym Flídr

Počet stran 288

První vydání, Praha 2013

Vytiskla tiskárna PBTisk, a.s., Příbram

© Národní muzeum, 2013

© Grada Publishing, a. s., 2013

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2013/22, 00023272).

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy:

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

ISBN 978-80-7036-397-3 Národní muzeum

ISBN 978-80-247-4791-0 Grada Publishing

TIRÁŽ ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-5020-0 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-8910-1 (elektronická verze ve formátu PDF)

Úvod	6	Neobyčejné dámy	198
		Mimořádný oděv	200
Co protektorát dal a vzal	10	Svatební úbor	204
Postavení ženy	12	Šaty filmových hvězd	209
Móda ve výkladních skříních	15	Hledá se první dáma	216
Šatenky	27	Nevšední pánové	222
Oděv a obuv ze dřeva	32	Stejnokroje versus móda v odboji	
		po „anglicku“	224
Z nemožného možné	38	Elegantní gentleman	228
První a druhá republika	40	Pán v žaketu	238
Přešívání a kombinování	43	Návrat vzoru elegance	248
Šaty ze žurnálů	48		
Střevíčky a dřeváčky	58	Módy v nesvobodě	256
Oděv pro dny všední	66	Epilog	264
Prádlo	68	Summary	270
Domov ze zbytků	78	Poznámky	272
Do města na nákupy	88	Slovníček vybraných textilních	
Do zaměstnání i k plotně	98	termínů a názvů	278
Robátka, caparti a žabec	108	Archivní prameny	282
„Náš nejlepší přítel kostým“	120	Literatura a vydané prameny	282
Plášť do nepohody a jeho doplňky	127	Dobový tisk	285
Na letní byt	136	Dobové filmy	285
Sportovní móda	146	Poděkování	286
Oděv pro dny sváteční	154		
Inspirace lidovými vzory a tradicí	156		
Do divadla a biografu	164		
Do společnosti „imprimé vede“	176		
Návrat plesové romantiky	184		
„Lichotivá a luxusní krása kožišin“	191		

Úvod

*„Byl to pohled a zážitek plný utrpení a zoufalství. Největší intenzity nabyt, když jsme přijeli do ulice 28. října a na dolejší konec Václavského náměstí. Zde zástupy diváků byly nejhustší, tlačily se Němcům do cesty, kterou stále zužovaly, policie jen s největším úsilím zabráňovala tomu, aby jim cestu zcela nezatarasily. Zde byl pohled na rozčilení a žal Pražanů nejdramatičtější a vskutku srdcervoucí. Ženy byly celé uplakané, ale hystericky na německé vojáky křičely, házely po nich tím, co měly v ruce, hrozily pěstmi, plivaly po nich. . . . Nenávist davu k nevídaným příchozím byla vášnivá a bouřlivá, jeho bolest neskrývaná a vzbuzovala lítost, že se nemohla vybit účinněji a prospěšněji,“*¹ popsal velmi emotivně den okupace Čech a Moravy bývalý tajemník prezidenta Edvarda Beneše Prokop Drtina.

Slovo protektorát znamená ochrana, ale dobové vnímání lidí bylo problematičtější. Na jedné straně bývá březen 1939 označován přívlastky tragického obsahu, na druhé straně si řada lidí uvědomovala, že *„všechno je lepší, než odporný režim druhé republiky, sklouzávající do fašistických vod.“*² Vždyť když zemřel Karel Čapek, zlomený právě nenávistí druhé republiky, nebyla ani odvaha vypravit této osobnosti pohřeb z Pantheonu Národního muzea. Záminkou byl nedostatek uhlí na vytopení budovy muzea. Ve skutečnosti to byla snaha nezadat si s autorem protinacistické *Bílé nemoci*.³

Proč Móda a protektorát? Co mají společného? Móda v době, která nepřála ničemu, natož módě, a kdy „převléknout kabát“ bylo pro mnohé těžší než kdy jindy, by se měla logicky ocitnout na okraji zájmu většiny obyvatel. Ale stalo se tak opravdu? Druhá republika a protektorát pokračovaly do jisté míry v eleganci první republiky. Díky rozvoji filmového průmyslu si v souvislosti s protektorátní módou vybavíme hvězdy stříbrného plátna, jakými byly svůdná Adina Mandlová, krásná Lída Baarová, ztřeštěná Nataša Gollová či dívčí Hana Vítová. Nelze psát o šatech a nevěnovat pozornost lidem, kteří je oblékali, a příležitostem, pro které se hodily. Teprve svým majitelem šaty ožívají. I ty nejelegantnější šaty, vystavené ve výkladní skříni,

jsou neúplné. Přesně to vystihla pařížská návrhářka italského původu Elsa Schiaparelliová: „Šaty nemohou jen tak viset jako obraz na stěně nebo zůstat nedotčené jako nějaká kniha a prožít dlouhý život v ústraní.“

Rozdíl mezi módními kresbami a realitou v ulicích byl evidentní. Zatímco *Nové pařížské módy* ještě na počátku roku 1940 otiskovaly francouzské modely svatebních šatů jako ze snu, přidělový systém znemožnil všem, kdo neměli zásoby látek nebo možnost nákupu na černém trhu, aby si podobný luxusní oděv pořídili. Přesto stovky krejčovství, ateliérů, módních salónů a domů jen proto, že vypukla válka, nezanikly. Okupační moc potřebovala zachovat plynulý chod výroby, bez kterého by se neobešla německá válečná mašinerie. Žilo se dál a šilo se dál, i když potraviny byly jen na lístky, oděvy a látky jen na šatenky, kuřivo na tabačky, benzín byl jen pro služební vozy. Denní realita znamenala všudypřítomnou němčinu a zatykače gestapa, noční zatemňování, pravostranný provoz, černé uniformy SS, kvílení poplašných sirén, zákaz tanečních zábav, kolaboranty a udušáky, ale i odbojové hnutí, žluté hvězdy na šatech a holokaust.

Protektorátní módě se zásadním způsobem dosud věnovala pouze Eva Uchalová ve studii s trefným názvem *Ze starého nově*,⁴ která

*Příjezd německé armády
do Prahy 15. března 1939
a emoce českých obyvatel právě
vznikajícího protektorátu*

tvorí jednu z kapitol publikace Konstantiny Hlaváčkové *Česká móda 1940–1970. Zrcadlo doby*. Ta vystihuje všechny základní trendy i proměny oděvů za války, shrnuje přínosy krejčovských salónů, zpravodajství módních a společenských časopisů a informuje o specifikách české svérázové tvorby. Z produkce Uměleckoprůmyslového muzea a rovněž z pera Evy Uchalové je i publikace *Pražské módní salony 1900–1948*,⁵ která vyčerpávajícím způsobem sleduje osudy nejvýznamnějších módních salónů, jejichž modely a výrobky šité na zakázku jsou zastoupeny ve sbírkách Uměleckoprůmyslového muzea.

Dějinám odívání je věnována i stejnojmenná ediční řada Nakladatelství Lidové noviny. Z ní především titul *Od „zlatých dvacátých“ po Diora* od Ludmily Kybalové.⁶ Ten obsahuje v rámci popisu světových módních trendů i krátké shrnutí o protektorátní módě. *Boty, botky, botičky* Miroslavy Štýbrové⁷ zachycují vývoj obuvi od pravěku po současnost, prostor věnovaný období protektorátu je tak omezen na pár stran.

Protektorátní každodennosti jsou věnovány především vynikající práce dvojice historiků Jana Gebharta a Jana Kuklíka, ať už je to významná stat' v řadě *Velkých dějin zemí koruny české*,⁸ nebo samostatná publikace *Dramatické i všední dny protektorátu*.⁹ Osobní rozměr dobového odívání mohou poskytnout i vzpomínky pamětníků, memoáry či biografie. Písemné pozůstalosti významných protektorátních osobností, například členů vlády nebo vědců, rovněž často představují zdroj doplňujících, ale zajímavých informací.

Zajímavým „pramenným“ zdrojem informací jsou i fotografické publikace Jana Uhlíře¹⁰ nebo Jaroslava Čvančary.¹¹ Fotografie obecně jako ikonografický pramen má nedocenitelnou hodnotu. Pro téma módy je pramenem nepostradatelným. *Móda v ulicích protektorátu* proto využívá jak archivní fotografické sbírky a fotoarchivy, tak fotografie dochované v jednotlivých osobních pozůstalostech. K dobovému tisku, a to i k módním rubrikám v denících a módním listům, je třeba přistupovat interpretačně velmi obezřetně, ovšem i zde se nachází bohatý zdroj informací především pro sledování vývoje módní linie. Přesněji o ideální představě o ní. Ve skutečnosti o ní mohly ženy při listování a prohlížení kreseb a fotografií pouze snít. Na rozdíl od dobové fotografie nebo filmů jsou časopisy často barevné. Nezmínit nelze ani sbírku textilu Oddělení novodobých českých dějin Národního muzea, která umožňuje potvrzení některých teoretických závěrů a která se v roce 2012 významně rozrostla díky darům, souvisejícím s akcemi připomínajícími výročí atentátu na Reinharda Heydricha. Text pracuje i s dobovou satirou, která zesměšňováním

okupantů patřila ke každodennímu životu obyvatel protektorátu. Byla jak způsobem psychologického úniku, tak jedním z častých nástrojů protinacistického odboje.¹²

Protektorát trval více než šest let. To je dost dlouhá doba na to, aby došlo ke změně, aby se objevilo něco nového, přínosného, obohacujícího, a to navzdory nepřízní doby. Atmosféra nesvobody vyvolala řadu emocí, které se samozřejmě musely promítnout i do tvorby oděvu. Výrazně ji ovlivnila bída, nouze a nedostatek. To vše jsou aspekty, které jsou v tomto dějinném období určujícími a nesmí zůstat opomenuty. Jejich důsledkem byla například vynikající úroveň služeb výrobců obuvi. Baťovy správkárny jsou již dnes zcela neznámou výmogeností.

Publikace *Móda v ulicích protektorátu* si klade za cíl představit oděv v širších souvislostech, které umožňují vytvořit komplexnější pohled na oblečení nejen v jeho vzhledu a střihu a jejich proměnách, ale i na jeho funkci a užití. Struktura publikace členěná podle typologie oděvu umožňuje propojení konkrétních oděvů s konkrétními příležitostmi, ke kterým byl oděv určen. Pokusí se zachytit to, co móda na stránkách časopisů předepisovala, ale také to, co se opravdu nosilo nejen na ulicích, co se těšilo široké oblibě, nebo naopak tvořilo omezené české lokální specifikum.

Následující stránky se tedy budou zabývat změnami módních linií, střihů, technickými novinkami v materiálech či typu oděvu, ale dotknou se i dějinných událostí, životního stylu a každodenní životní reality v Protektorátu Čechy a Morava.

*Následky náletu na Prahu
14. 2. 1945 pomáhala
odstraňovat i mládež z Kuratoria
pro výchovu dětí a mládeže
a tzv. oddílů Zvláštního zasazení.
Fotografie vznikla na Karlově
náměstí při polední přestávce.*

Co protektorát dal a vzal

Postavení ženy

Móda ve výkladních skříních

Šatenky

Oděv a obuv ze dřeva

*Ženy při cvičení povinné Rozšířené
svépomocné protiletecké
ochrany (RSPO), 1944.*

Postavení ženy

*Anděla Kozáková v den
promoce první doktorkou práv
v Československu, 19. 12. 1922.
Zasazovala se o vysokoškolské
vzdělání žen. Přátelila
se s Miladou Horákovou, s níž
se v roce 1930 stala členkou
výboru spolku pro ženské
studium Minerva. Byla též
první notářkou v Evropě.*

Ty tam byly doby století minulých, kdy se zdálo nemyslitelné, že žena jednou oblékne krátkou sukni či dokonce kalhoty, že si zapálí cigaretu a bude provozovat totožné sporty jako muži. Československo má v dějinách evropského odívání jedno prvenství. Již na přelomu let 1929 a 1930 byl v Brně představen originální pokus o reformu dámského šatníku Boženy Hornekové-Rothmayerové, vytvořený pro výstavu *Civilisovaná žena: ženský šatník*, založený výhradně na kalhotách. Jeho autorka tak předběhla svoji dobu nejméně o 40 let.¹³ I slavné protagonistky kalhot, jako byla Greta Garbo a Marlene Dietrich, ještě na počátku 30. let tímto z hlediska mužů asexuálním oděvem plnily titulky novin.¹⁴

Cíle, které si kladla předsedkyně Ženské národní rady a nejvýznamnější zastánkyně ženského emancipačního hnutí, senátorka Františka Plamínková, tj. „dosáhnout skutečného zrovnoprávnění žen, které jim ústava zaručuje, ale které životní praxe teprve pomalu upravuje, ve všech oborech a povoláních a doplnit toto zrovnoprávnění ženino v organizaci práce zřetelem i na zvláštní úkol žen – mateřství“,¹⁵ se postupně naplňovaly. Doba první republiky dovršila ženskou emancipaci. Ženy získaly politická, pracovní i společenská práva rovnocenná právům mužským. Ženy mohly volit bez ohledu na sociální postavení; studovat na všech vysokých školách, nejen na medicíně a filozofii; mohly se vdát a mít děti, a přitom zůstat ve veřejných a státních službách a dokonce být voleny.

V roce mnichovských událostí ve zjitřené atmosféře mobilizace se objevila prohlášení jako: „Ženy československé buďte připraveny chránit v každé chvíli svůj domov, jako jsme připraveni my – vaši

*mužové a synové – bránit s puškou v ruce vás a svůj svobodný stát“.*¹⁶ Ženská národní rada rovněž vyzývala ženy, aby se zapojily do obrany národa, „*aby navštěvovaly kursy Československého červeného kříže, staly se členkami civilní požární ochrany nebo členkami Branného motorizovaného sboru, aby darovaly krev, organizovaly domácí hlídky z dobře vycvičených a klidných žen nebo se alespoň seznámily s opatřeními proti bojovým plynům.*“¹⁷ Návčivky civilní protiletectké ochrany proběhly v té době v Praze v ulici Na příkopě a na Žižkově. Záběry z nich je možné vidět ve filmu *Ideál septimy*, i když davy, hrnouce se na strahovský stadion, byly natočeny při všesokolském sletu, nikoli při cvičení. Noviny hlásaly: „*Dnes velký cvičný nálet na Prahu*“, a Pražané si tak poprvé vyzkoušeli to, co je o několik let později čekalo v realu. O atmosféře předválečného Československa vypovídá i skutečnost, že hrdinou filmu byl inženýr a konstruktér plynové masky.

Ovšem i zrovnoprávnění žen z této doby mělo své hranice. Protektorát byl v tomto směru specifickou dobou, dobou ohrožení státu, kdy důraz byl kladen na muže coby „obránce“ národa. Možná i odtud pramenil ústupek od nabytých ženských práv. Jak jinak by si bylo možné vysvětlit skutečnost, že stejně jako Židům byl přístup do Národního souručenství odepřen ženám.¹⁸ Organizace se od 1. 4. 1939 stala jedinou povolenou politickou stranou. Když státní prezident Hácha dostal od Národního souručenství před Vánocemi 1939 milionový členský odznak, prohlásil: „*Vidím v něm mnohem více než jen pouhý odznak. Vidím v něm symbol toho, že my všichni společně a nerozlučně ručíme za to, že udržíme svůj národ naživu, nejen v etnickém smyslu, nýbrž se všemi hodnotami kulturními, hospodářskými a sociálními. . . . Odznak Národního souručenství je symbolem odpovědnosti za život národa.*“¹⁹ mluvil o mužích a ženy se mohly utěšit maximálně tím, že se jich alespoň netýkal dobový vtíp: „*V čem se shoduje Národní souručenství se hřbitovem? Musíme tam všichni.*“²⁰

Také ženy kuřačky byly diskriminovány, neboť tzv. tabačenky byly určeny jen pro muže. Smrt nejznámější bojovnice za ženská práva Františky Plamínkové na kobyliště střílnici 30. 6. 1942 byla symbolickou tečkou za právy, která pro ženy v meziválečném období pomáhala vybojovat. Role ženy se za války pozměnila. Žena měla být v první řadě matkou a ve druhé pracovní silou. Přesně tak to odpovídalo nacistické ideologii. Pracovní povinnost se najednou týkala i žen, které nikdy nepracovaly. Uchráněny byly právě jen matky malých či dvou větších dětí. Rovněž proměna postavení ženy nebyla vnímána nijak radostně. V radiodepeši se zprávami z okupované země se tak objevila na jaře 1941 žádost, aby paní Hana Banešová

Adina Mandlová jako úřednice
ve filmu *Dva týdny štěstí* režiséra
Vladimíra Slavínského, 1940.

Sekretářky v kanceláři Národního
soutěžení, říjen 1942.
Ženy nemohly do této politické
organizace vstoupit, ale
mohly pro ni pracovat.

ve svém projevu v BBC zmínila „že v obnoveném státě se dostane ženám zase práv, která jim patří.“²¹

Obecná tendence obracet se, především v prvních letech války, do naší národní minulosti přinesla popularitu i ženským osobnostem, jako byly Přemyslovny Anežka a Eliška, Božena Němcová, Eliška Krásnohorská, Karolina Světlá a další. Časopis *Eva* dokonce vyzýval k návštěvě jejich hrobů. Velkého úspěchu se dočkala kniha *Královný, kněžny a velké ženy české*, kterou editoval historik a univerzitní profesor Karel Stloukal, a kterou v roce 1940 vydal nakladatel Vilímek. Měla vyčerpávající rozsah 592 stran. Ve stejné době se přednášky prof. Josefa Šusty, prezidenta České akademie věd a umění, v rotundě Lobkovického paláce v Praze o Elišce Přemyslovně zúčastnil i sám prezident Emil Hácha. Byla součástí cyklu, věnovaného českým ženám. Cyklus organizovalo Ústředí žen při Národní radě české.²²

Jaký tedy byl ideál ženy? Podle společenského požadavku měla zároveň pracovat a být matkou. Měla umět uvařit z nedostačujících přidělů, sehnat nesehnatelné, opakovaně přeshívat oděv pro celou rodinu, ale zároveň měla být svěží, mladistvá, štíhlá, sportovní a elegantní.

Elegantní žena si dle dobových představ neměla barvit vlasy na nepřirozenou barvu, neměla si příliš líčit rty a tváře, nosit několikacentimetrové umělé řasy, vonět se pronikavým parfémem, nosit příliš krátké sukně, sešlapané podpatky, ale ani vysoké podpatky, pokud v nich neuměla chodit rovně. Elegantní žena měla mít čisté ruce a hlavně nalakované nehty, nepřehánět to se šperky, měla mít upravené vlasy a dbát na rovné linky na punčochách, které samozřejmě nesměly být potrhané nebo viditelně zašívány.²³ Ideální žena byla kombinací dvou žen z filmu *Kristián*: domácí milující hospodyňky Nataši Gollové a „femme fatale“ v podání Adiny Mandlové.

*Vlasta Burian a Zita Kabátová
před výlohou firmy Papež
ve filmu Zlaté dno režiséra
Vladimíra Slavínského, 1942.*

Pražské korso začínalo u Národního divadla a kolem ulice Na Perštýně pokračovalo Národní třídou směrem ke Zlatému kříži na spodním okraji Václavského náměstí. Tam začínaly německé Příkopy, kam sice pronikli Češi otevřením společenského kulturního střediska v paláci Sylva-Taroucca,²⁴ které ale i tak zůstávaly německým centrem uprostřed Prahy. Národní třída se jmenovala Národní, protože byla právě „národní“. I proto tak záleželo okupantům na jejím přejmenování na třídu Viktoria v duchu německé propagandy o vítězství. I poté zde však zůstalo české středisko Prahy a byla zde i sídla hlavních modelových domů. Stačilo na Jungmannově náměstí nepokračovat na Zlatý kříž, ale zahrnout do Jungmannovy ulice a trasa procházky se stala i trasou módní, která byla mnohem rozsáhlejší a pestřejší než je dnešní ulice Pařížská. Většina obchodů a módních podniků navíc patřila českým vlastníkům.

Právě na Národní třídě, Perštýně, Jungmannově náměstí, v Jungmannově a přilehlé Palackého ulici bylo možné nalézt nejvíc prestižních modelových domů, oděvních závodů, krejčovství, módních salónů, kožišníků, modistek, velkoobchodů s textilem, obchodů s konfekcí, ale i specializovaných obchodů s oděvními doplňky či obuví v celé Praze.

Na Národní sídlil ve stejném domě jako krejčí Bárta Módní závod Rosenbaum, v paláci Adria Módní dům Hanny Podolské, dále Marthe Loeff, Módní salón Madlén Marie Krásné, Dámský krejčovský ateliér Františka Strnada; prestižní pánští krejčí F. Fiala a V. Záruba; luxusní obuv Josef Kabele či Pollak, ale i oblíbený Papež; neméně

Móda ve výkladních skříních

luxusní kabelky a kufry Josef Nachtigall; Kindlovo kožišnictví; modistky Manka Vítková, Marie Řeháková, Míla Dlouhá, Soňa Vošmiková, Jožka Švejdomá, Anna Johanková, Vlasta Jenšovská či prodejna jednoho z největších továrních výrobců klobouků St. Bartoše; dále velkoobchod se sukrem Antonína Hübla, ale i obchod Národní svéráz a řada dalších.

Bylo by ovšem omylem představovat si výše uvedené firmy jako módní salóny s velkými výlohami a figurínami. Většina krejčích a salónů sídlila v patrech domů, výlohy byly záležitostí konfekce, oděvních doplňků a obchodních domů. Zastavme se ale ještě u zmiňovaných figurín. Vyráběly se z vosku a měly pravé vlasy, aby je bylo možné učesat podle poslední módy. Stejně jako herečky měly dlouhé natočené řasy a byly výrazně nalíčené. Vyráběly se o něco vyšší, než byla průměrná postava, aby oděv vynikl, a samozřejmě byly velmi štíhlé, kupodivu ne méně než dnes. Teprve kosmetička a kadeřník jim dodaly odlišný vzhled podle toho, pro jaké oblečení byly určeny.²⁵

Řadu prestižních salónů postihla arizace. Někteří tvůrci stihli utéct, jiní ne. Oldřich Rosenbaum emigroval do Spojených států amerických, Bedřich Schiller do Londýna, Marta Loeff do Itálie. Takové štěstí neměla řada dalších majitelů salónů. V koncentračních táborech zahynuli Josefa Weigertová,²⁶ Eliška Ecksteinová,²⁷ jedenaosmdesátiletý Hugo Orlik nebo třiasmdesátiletá Arnoštka Roubíčková.²⁸

Přesto většina salónů ve své činnosti pokračovala. A to i navzdory přidělovému systému, který ubíjel módní tvorbu už ve své podstatě. Ušít šaty z pěti metrů hedvábí totiž přidělový systém téměř ani neumožňoval. Započítat bylo třeba i nitě a přípravu. Majitelka přidělového lístku by si totiž ten rok už nic jiného oficiálně nekoupila. Slovo oficiálně je zde na místě. Pokud si někdo v době přidělového systému nechal v módním salónu ušít šaty z pěti metrů hedvábí, bylo dost nepravděpodobné, že by byl odkázán jen na přidělový systém. Navzdory hrozbě zatčení nabízel černý trh po celou dobu protektorátu téměř vše, i hedvábné a vlněné látky.

Druhým problémem zakázkové a modelové tvorby českých salónů byla ztráta nejzámožnějších zákazníků, tj. Židů. A ty v době obecného nedostatku nemohly nahradit ani manželky německých prominentů, ani české elity, jako byly manželky politiků, průmyslníků, bankéřů a herečky. Luxus nebyl v módě. Heslem dne byly účelnost a úspora.

Zatímco módní salóny byly většinou ve velkých městech a došla se jich až arizace po 15. 3. 1939, textilní průmysl nejvíc poškodilo zabrání území Sudet po Mnichovu v říjnu 1938. Většina textílek totiž

ležela v pohraničí a patřila německým majitelům. Jmenujme například největšího textilního průmyslníka Johanna Liebiga v Liberci. Zájmem státu proto bylo přestěhovat maximum české výroby z obsazeného území. Při stěhování moderních strojů textilních továren do vnitrozemí spolupracovala i armáda. Následný přechod na válečnou výrobu pro německou armádu omezil výrobu látek na civilní oděvy na minimum.

Smutnou realitou protektorátu bylo, že součástí dobových reklam se stala i propagace árijského původu majitelů a vedení firmy, zřejmě cílená právě na německé obyvatelstvo.²⁹ Ostatně z říše pocházela i víceméně jediná možná zahraniční inspirace pro českou tvorbu. Je třeba přiznat, že navzdory místu původu to byly často inspirace podnětné. Hlavně vídeňský Dům módy³⁰ představoval zajímavé modely. O jeho přehlídkách v rámci *Týdne vídeňské módy* přinášely reportáže i české společenské a módní listy. Přehlídku vídeňského Domu módy bylo možné v dubnu 1941 zhlédnout v sále pražského hotelu Alcron.³¹

Další dostupné nápady zahraničních tvůrců pocházely, jak jinak, z Berlína, případně Itálie. Přehled zahraničních trendů, který v každém čísle přinášel časopis *Modistka*, s vypuknutím války přešel od skladby rubrik: Praha, Paříž, Berlín a Vídeň ke skladbě: Praha, Berlín, Vídeň a občas Miláno. Reprezentantkou italské módy v protektorátu byla i podnikavá paní Tombo, která dokázala pro svůj modistický závod Tombo Moden dovézt i originální modely z Itálie.³²

Ještě v roce 1938, osudově pár dní před mnichovskými událostmi, referovala redaktorka sokolského *JASu* „*Ke všemu, co přichází z Paříže, měly jsme vždy a zvláště nyní máme velkou důvěru. Na podzim zajíždí na módní přehlídky do Paříže všechny módní domy, aby odtud rozvezly do celého světa modely, které tamnější výtvarníci v tomto oboru připravili. ...*“³³ O rok později již byly prestižní pařížské přehlídky nedostupné. Značná část modelových domů byla dokonce zavřena.

Protektorátní propaganda informovala čtenářky *Pestrého týdne*, že slavný pařížský módní tvůrce Paul Poiret už není vševládnoucím určovatelem módy.³⁴ Zaměřit se za války na Poiretovo jméno, jehož úspěchy skončily v závěru dvacátých let a který v roce 1944 zemřel zcela opuštěn v chudobinci,³⁵ bylo typickým tahem propagandy. Na druhou stranu řada módních tvůrců Paříž opravdu opouštěla. Většinou utíkali z válečné Evropy do Ameriky nebo do Londýna. Začínající Christian Dior odešel z obsazené Paříže do jižní Francie, Jacques Fath prošel bojišti války a Alix Grèsová po skandálu uzavřela svůj salón. Všechno kromě jediného obchodu s parfémů zavřela

*Obchodní dům Löbl, 1938.
Löbl patřil k největším prodejcům
látek v Praze. Sídli ve spodní části
Václavského náměstí v budově,
kterou později nahradil palác ČKD.*

*Pohled do prázdné výlohy
obchodu s módním zbožím,
foto Karel Hájek, 1942.*

i Coco Chanel. I slavný žurnál *Vogue* ve francouzské verzi přestal vycházet, neboť jeho „editor Michel de Brunhoff odmítl spolupracovat s nacisty a pro jistotu spálil celý archiv.“³⁶

V Československu měly de facto statut modelových domů pražské pánské firmy Bárta a Kníže a dámské salóny Podolská a Rosenbaum. Kromě zakázkových služeb špičkové úrovně – zhotovoval se zde oděv, prádlo, klobouky, obuv i kožichy – vytvářely i vlastní modelové kolekce, které prezentovaly na sezónních a polosezónních přehlídkách.³⁷ Za protektorátu a hlavně za války, kdy panovaly přísné předpisy a bylo zavedeno přidělové hospodářství, byly módní přehlídky skromnější, ale to neznamená, že se přestaly konat. Nové menší kolekce se na místo na luxus a okázalost zaměřily na praktičnost, jednoduchost a velmi střízlivou eleganci.

První dámou mezi českými módními tvůrci byla paní Hanna Podolská. V době, kdy vypukla válka, měla zavedený prestižní salón, zabírající od ledna 1931 několik pater rondokubistického paláce Adria. A jako jedna z průkopnic módních přehlídek u nás tento způsob prezentace zachovala i za války. Do jejího předváděcího salónu se vešlo až 300 osob.³⁸

Přehlídky pořádala dvakrát do roka, vždy před sezónou. Probíhaly po několik dní jednou i dvakrát denně jak v dopoledních, tak odpoledních hodinách. Nebyly jen pro zvané, ale byly primárně určeny pro krejčovské závody. Konfekčním závodům byl vstup zakázán. Místo bylo třeba rezervovat dopředu. Vstupné bylo vysoké – 350 K, osoba v doprovodu platila jen 100 K. Avšak návštěvník si odnesl zdarma Modelovou knihu.³⁹

Augusta Pachmayerová⁴⁰ ohodnotila kolekci pro léto 1940 v reportáži o přehlídce v *Krejčovských listech* jako skvělou ukázkou jedinečného krejčovského umění s bezvadným vypracováním a novými trendy hlavně ve střihu a ozdobách. „Ozdoby jsou však velmi decentní, namnoze takřka neznatelné a jen zkušené oko odborníka je postřehne. Jeví se hlavně v jemné krejčovské práci: řasení, sámkování, ručním i strojovým štepováním, ajourách, aplikacích a hladkým přisazením jinobarevné látky. . .“ Dále konstatovala, že „... velkou pozornost vzbudily večerní černý oblek s pláštěnkou, jež byla podšita imprimé hedvábím, cestovní kostým s pláštěnkou, která se připínala na knoflíky, a boilerka. Dále jumpový oblek z jasně modré látky s pepita paletem, bleděmodrý oblek s ažurou, bleděmodrý oblek s aplikací, tmavě modré šaty s bílou ažurovou vestičkou, bledě modrý plášť s originelně řasenými rukávy. . .“⁴¹

Salón šil mimo jiné kostýmy pro protektorátní filmy jako *Katakomby*, *Kristián* nebo *Maskovaná milénka*, ale i německé

filmy a divadelní představení. Velkolepé historické kostýmy pro *Maskovanou milenku* sice neodpovídaly historickým reáliím, jako když je tvořil Josef Matěj Gottlieb, ale jistě přispěly k úspěchu filmu i k propagaci salónu. Sotva mohl salónu někdo udělat lepší reklamu než Adina Mandlová, která si ve filmu *Katakomby* vyzkoušela dvě luxusní toalety pro plánovaný večírek smetánky a vzápětí kamera naješla na krabice s velkým nápisem: „*Hanna Podolská*“. Jejími zákaznicemi byly kromě hereček i manželky politiků, a to nejen těch českých.

Nedlouho před válkou, 1. 7. 1938, si otevřela vlastní krejčovský závod ve Vodičkově ulici i Hedvika Vlková, která předtím šestnáct let pracovala jako kreslička a návrhářka v salónu Hanny Podolské. Její kresebné návrhy a vždy úsporné texty se pravidelně objevovaly i v prestižní *Evě* a *Vkusu*. Svůj krejčovský závod pod názvem „Heda Vlková“ zařídila v moderním stylu dle návrhu svého partnera architekta Františka Lehmana. Od Podolské k ní přešla i celá řada zákaznic, mimo jiné herečky Jiřina Šejbalová nebo Eliška Pleyová.⁴² To, že byly jejími zákaznicemi herečky, pomohlo uchránit v roce 1939 salón před zavřením.

Módní závod Rosenbaum byl sice arizován a prodán důstojníkovi německého wehrmachtu Hansulrichu Pfensingovi, ale salón nadále pokračoval v práci a držel se stále mezi módní špičkou. Šily zde manželky německých důstojníků a veřejných osobností. Zákaznicí salónu byla i manželka zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha Lina Heydrichová.⁴³

Zatímco modelová módní tvorba byla přístupná jen omezenému okruhu osob, většina obyvatel protektorátu šila u drobných krejčích a šatila se v konfekčních obchodech. Část žen si oděvy pro sebe a děti šila sama. Opomenout nelze ani tzv. domácí švadleny. Ty chodily šít přímo do domácnosti, tj. šily na šicím stroji zákazníka. Opravily všechno, co bylo třeba, zkrátily sukně, přešily kabátek, spravily ložní prádlo... Některé tak činily úředně, jiné na černo. Za protektorátu se tato služba v souvislosti s nedostatkem materiálu a trendem přeshívání hojně využívala.

Po skončení 1. světové války si konfekční výrobky kupovalo jen 10 % obyvatel. Ostatně v počátcích byla konfekční produkce oděvů málo lákavá. Teprve, když našla odvahu řídit se módou, zákazníků jí přibývalo. Na konci první republiky to již bylo kolem 70 %. Dokonce i dělnické profese se konečně začaly díky konfekci oblékat nikoli jen podle potřeby, ale i na úrovni, která odpovídala současné módě.⁴⁴ Konfekce tak začala ovlivňovat život většiny sociálních vrstev obyvatelstva.

Večerní toaleta „Princess“ ze žehleného sametu lososově růžové barvy, model Hanna Podolská, 1936.

Černá večerní toaleta s kabátkem
vyšitým černými korálky,
model Heda Vlková, 1939.

Za první republiky, druhé republiky i protektorátu existovalo jen několik opravdu velkých konfekčních firem, které expandovaly obdobně jako Baťa do zahraničí, a obdobnou jako Baťa měly i obchodní strategii. Nejvýznamnější byly firma Rolný, továrna na oděvy Prostějov, a firma Nehera, oděvní služba. Obě shodou okolností sídlily v Prostějově a obě spolu zápolily jako s jedinou konkurencí po celá 30. léta 20. století.⁴⁵

Zakladatelem firmy známé sloganem: „*Nehera dělá šaty dobře*“ byl vyučený zámečnický Jan Nehera. V roce 1923 založil firmu na výrobu konfekce, která postupně rostla. První prodejnu otevřel v roce 1931, a to hned v samém centru Prahy na Václavském náměstí. Během 30. let se počet jeho prodejen rozrostl na 130. Firma vyráběla konfekci v několika kvalitativních i cenových hladinách. V obchodech si zákazníci mohli koupit nejen oděv, ale i všechny nezbytné doplňky až po boty. V roce 1938 již firma zaměstnávala téměř 1000 dělníků. Koncem 30. let se Nehera rozhodl vybudovat nový výrobní závod také na Slovensku. Firma Odevná služba Nehera byla založena roku 1939 v Trenčíně. Za protektorátu se zde dál šila konfekce a odbyt a provoz byly zajištěny i válečnými zakázkami. I Nehera se vezl na vlně praktičnosti a kvality. „*Dopřejte si v máji nových šatů. Přijďte k nám. Ukážeme Vám nejkrásnější modely, které jsou pro Vás připraveny. Snažíme se, abyste u nás obdrželi za Vaše drahocenné body co nejvíce a to nejlepší. Poradíme Vám jak s body nejlépe vyjdete. Navštivte nás.*“⁴⁶ Součástí firmy byly úpravny, správkárny a žehlírny. Rozvoj firmy ale zároveň stagnoval. Stejně jako řada jiných se firma Nehera ocitla na seznamu těch, které byly určeny k převzetí Němci. Tlak na Jana Neheru vyvrcholil jeho uvězněním a „odprodejem“ většiny firmy Nehera německé firmě Hanisch a spol. Její majitel patřil k nacistickým prominentům z osobního okruhu Adolfa Hitlera. Jan Nehera nakonec zůstal jen formálním podílníkem firmy.⁴⁷

Zatímco Nehera dělal podle sloganu šaty dobře, u firmy Rolný si z Neherova sloganu dělali legraci a doplňovali ho: „*ale Rolný lépe*“⁴⁸. Jejich slogan „*Oděv Rolný všem*“ svým obsahem přesně naplňoval poslání konfekce. Oděvy se šily z materiálů různých kvalit, aby každý našel svého zákazníka. Těsně před vznikem protektorátu tak bylo možné například zakoupit pánský oblek v cenách od 266 do 366 Kč. Firmu založil František Rolný, který si již v roce 1862 otevřel v Prostějově krejčovskou dílnu se dvěma tovaryši a doma šil pro továrnu Mandl. Zemřel náhle v roce 1902 na otravu krve a továrnu převzala jeho žena. Firma šila jak konfekci, tak oděvy na zakázku. Největšího úspěchu dosáhl nejmladší syn paní Rolné Arnošt, který

Adina Mandlová (zády) v roli manekýnky ve filmu *Okouzlená* režiséra Otakara Vávry, 1942.

firmu se stovkou zaměstnanců a dvěma prodejny převzal v roce 1920. Oděvy na zakázku se v té době posílaly poštou, Arnošt Rolný proto začal budovat distribuční síť, která dosáhla koncem 30. let 270 filiálek. Nacházely se i v Egyptě, Maroku, Číně a Indii. Pro Maroko šla firma mimo jiné i sportovní lyžařské oděvy. V prodejnách se zboží okamžitě upravovalo podle přání zákazníků. Přibývalo i továrních dělníků, firma přesto nadále zaměstnávala i domácí krejčí. V roce 1936 byly spuštěny první dílny s pásovou výrobou zaměstnávající 500 dělníků. Při sokolském sletu v roce 1938 připravila firma oděvní službu přímo na sletišti. Návštěvníkům vyžehlila, opravila a vyčistila oděv na počkání a zdarma.⁴⁹

Za protektorátu zaznamenala firma Rolný velký rozkvět. V srpnu 1940 dokonce uspořádala velkou módní přehlídku konfekčních modelů v lázeňském parku v Poděbradech.⁵⁰ Protože Rolný šil také uniformy, nemusely stovky zaměstnanců trápit obavy z totálního nasazení. Kromě toho Rolný zaměstnával i 2 000 domácích krejčích, což využíval v reklamě k propagaci kvality zpracování jako od osobního krejčího. V roce 1940 byla v Prostějově dokončena moderní továrna s pásovou výrobou pro 1 200 dělníků. Do vedení firmy byl ale v témže roce dosazen německý dozor. Německý spolumajitel získal 49 % akcií. I když reklama hlásala: „*Elegance, jakost, cena, dobyly nedůvěry světa! Rolný*“,⁵¹ kontakt se zahraničními filiálkami válka přerušila. Stejně jako Nehera a Baťa expandoval i Rolný na Slovensko a na konci války se již šila Rolného konfekce v Púchově. Byl tak položen základ poválečné továrny Makyta Púchov.

Jak Nehera, tak Rolný se inspirovali u Baťů jejich obchodní strategií. Ceny končily na devítku, systém filiálek i prodejen a jejich vedení a vybavení vycházel ze stejného principu. Prodejny byly vybaveny

Prodejna klobouků firmy V. Čekan v Praze na Národní třídě 23, 1939.

i doplňkovými službami, jako byla úpravna, správkárna či žehlárna. Součástí strategie bylo vzdělávání a péče o zaměstnance. Paní Rolná například založila jesle, které osobně vedla. Firma Rolný provozovala i Obchodní živnostenskou školu.

V sídle české konfekční výroby v Prostějově existovaly za první republiky i další firmy. K těm významnějším patřila židovská firma G. Sborowitz a syn. Členové rodiny však ještě před válkou odešli z Československa a po různých peripetiích se dostali do Izraele.⁵²

Sloučením prostějovských oděvních firem vznikla po znárodnění donedávna fungující značka OP Prostějov.

„Kde byl kostel a četníci, tam musela stát i Baťova prodejna,“ říkalo se o firmě Baťa. Spolu se sloganem *„Náš zákazník – náš pán!“* to dokonale vystihuje obchodní strategii firmy. Obuv Baťa měla být dostupná všem, a to nejen četností prodejen, ale i cenou; a důraz byl kladen na služby zákazníkům.

Jen v hlavním městě bylo za protektorátu 60 prodejen. Ale i malé prodejny v menších městech poskytovaly komplexní služby. I jediný prodáváč byl vyškolen tak, aby zvládl prakticky všechny služby, které firma nabízela. Kromě širokého výběru obuvi nabízely prodejny opravy bot i punčoch, formování punčoch a našívání nových chodidel na punčochy i ponožky, pedikúru a navrch ještě sortiment gumových hraček pro děti. To, že na prodejnách zdarma čistili obuv, patřilo k samozřejmému servisu firmy.

Firma Baťa šla obuv pro běžného zákazníka, novinky přijímala, ale vcelku střízlivě. Obuv značky Baťa byla líbivá, levná, ale určitě nesledovala nejnovější zahraniční trendy. Výroba šla cestou jistoty. Luxusní obuv z hadinky a dalších vzácných materiálů vyráběla jen v malém množství pro výstavy. Po vypuknutí války nedostatek kvalitních materiálů tuto sérii prakticky ukončil. Na začátku války pomáhal dodávky surovin do Zlína zajišťovat ze zahraničí Jan Antonín Baťa. Poté, co byl zařazen na anglo-americkou černou listinu kolaborantů s Německem, byl nucen odejet z USA do Brazílie a posléze do Argentiny. I do Baťova koncernu pronikal německý kapitál. V roce 1942 se stal předsedou správní rady sám ministr hospodářství Walter Bertsch. Firma za války produkovala nejen obuv a pneumatiky pro wehrmacht, ale i součásti letadel a raket, lafety pro námořní děla apod.⁵³

Baťovy správkárny bot, punčoch a ponožek se objevily ještě před vypuknutím války, ale díky přidělovému systému tato myšlenka vyloženě exploatovala. Kůže boty se opravovaly do úplného vynošení, protože pořízení nových bylo vázáno na poukaz. S ponožkami a punčochami byla situace podobná. Pokud šlo jen o puštěné oko,

zákazník na své přidělové body sáhnout nemusel. Horší to bylo při našívání nových chodidel. Avšak vzhledem k tomu, že nové ponožky byly za 4 nebo 6 bodů podle váhy a nové punčochy za 5 nebo 8 bodů, zatímco nové chodidlo pro dámské punčochy za 1 bod a pro pánské ponožky za 2 body, opravovalo se a opravovalo. Navíc u nových punčoch byl odběr omezen na 5 kusů za rok. Baťovy opravy tak díky bodovému systému získávaly další a další zákazníky.

Boty byly k opravě sváženy do centrálních správkáren, které byly stejně jako prodejny víceméně „na jedno kopyto“. Byly vybaveny moderními stroji, pro každý typ obuvi byla určena speciální kopyta téže velikosti a tvaru, na jakém byla obuv vyrobena, takže nedocházelo k deformování. Kromě strhávání starých podpatků a podešví, které se stále dělalo ručně, byly na vše ostatní využívány stroje. I samotní správkaři byli specializováni jen na určitou práci, kterou tak ovládali dokonale. Správárna ve Vršovicích shromažďovala opravy ze 60 pražských prodejen. Pět dní v týdnu zde pracovalo 190 ševců. Za tu dobu spravili cca 15–16 tisíc párů obuvi.

Spravování punčoch naopak probíhalo přímo v prodejně. Tyto ruční malé správárny zavedla firma v roce 1936. „Dnes už se nikdo uteklého očka nebojí! Vždyť jsou po celé Praze, ve všech městech a dokonce i skoro ve všech vesnicích správárny punčoch Baťa, které na počkání uteklé očko opraví.“⁵⁴ Od roku 1939 pak fungovaly strojní správárny punčoch, které opravovaly nejen hedvábné dámské punčochy, ale i punčochy a ponožky pánské. Opravu Baťa zaručoval do tří dnů. Zákazník dostal své punčochy a ponožky zpět nejen opravené, ale i vyčištěné a nově zformované. Za války byli na opravování punčoch přeskoleni i vedoucí prodejen. Většinou se jednalo o usedlé pány středních let. Práce s miniaturní jehličkou, chytající očko na hedvábné punčoše pro ně musela být poněkud náročnější.

Počátkem roku 1940 přišla firma s novinkou. Již zmíněné našívání chodidel umožnilo vyměnit roztrhanou nejnamáhanější spodní

Prodejna firmy Baťa ve Frýdlantu, 1940.

DŘEVÁČKY

Baťa

Hned první sezónu, kdy se dřeváčky objevily na pultech obchodů, byla jejich nabídka velmi pestrá, Baťa, 1940.

část ponožek nebo i punčoch. Podle reklamy měl být šev téměř nezatelný, takže v botách netlačil. Preventivně bylo možné nechat si u nových punčoch zesílit špičku a patu. V obchodním domě Baťa na Václavském náměstí opravovali punčochy dokonce na počkání, zákazníci si zatím mohli nechat udělat příjemnou pedikúru. Pedikúra stála srovnatelně jako úprava vlasů od kadeřníka, tj. kolem 5 K. Součástí byla zdarma i lékařská poradna. Odstranění kuřích ok, otláčenin, zarostlých nehtů a ztvrdlé kůže mělo navíc pozitivní dopad na trvanlivost punčoch.

*„Jednou se snad dočkáme i toho, že se budou vyrábět přepychové dřeváčky k večerním toaletám, čímž bude dokonale rehabilitován Špejbl, jenž nosí dřeváky, jak známo, k večernímu žaketu,“*⁵⁵ komentovala redaktorka náhlý boom dřeváček na jaře 1940. Když se obuv s dřevěnou podešví objevila ve výlohách i na stránkách časopisů, pohlížely na ni ženy s nedůvěrou. Firma Baťa se sice vždy zaměřovala i na výrobu nekožené obuvi, ale vzpomínky na dřeváčky z 1. světové války příliš optimistické nebyly. Tehdy ovšem vypadaly zcela jinak: *„Byla to vpodstatě prkýnka připevněná na nohu popruhovými řemínky a aby byla ohebná, byl podešev v polovici přeříznut a spojen rovněž popruhy. Opatěk byl rovněž z náhražkové látky a přibit primitivními hřebíky tak, že rozdíral paty do krvava.“*⁵⁶ Říkalo se jim „klapačky“, protože vydávaly velký hluk, takže je děti ve školách často musely odložit a učit se na boso. „Vzpomínku“ je třeba brát s rezervou, protože vznikla v době, kdy bylo třeba propagovat „nové, moderní, krásné, veselé, barevné, zdravotně nezávadné, vzdušné a pohodlné“ dřeváčky.

Hned na jaře 1940 se jich objevilo v Baťových prodejnách na třicet vzorů. Stačilo jen vybírat podle barvy a účelu, zda je žena či dívka chtěla na procházku, pro sport, k vodě nebo na denní domácí nošení. Jejich největší výhodou bylo samozřejmě to, že se daly koupit ve volném prodeji.

Kromě dřeváček byly velmi populární i Baťovy plátěnky. Rovněž zde se nejednalo o žádnou převratnou novinku, protože plátěné polobotky šil Baťa již na konci 19. století. Byly kombinovány z plátna a hnědé nebo černé usně na špičce a na patě a říkalo se jim také „séglovky“⁵⁷ nebo také „segláky“⁵⁸. Byly levné a vypadaly módně. Se slaměným kloboukem tvořily nerozlučný pár, který s oblibou nosili studenti, řemeslníci i drobní obchodníci.

Ovšem dřevo a textil nebyly jedinými materiály, které firma pro výrobu obuvi využívala. V roce 1925 byla zahájena výroba pryžových podešví, na tu navázala výroba galoší, gumáků, koupacích čepic a plimsolk – tj. tenisek s plátěným svrškem a gumovou podešví.

Další nekoženou obuví, přesněji koženou jen částečně, protože větší na svršku byla z mykané příze, byly meltonky nebo diplomatky.

Baťa nebyl zdaleka jedinou firmou, která se zaměřila za války na výrobu obuvi na dřevěné podešvi s textilním svrškem. Ani Štěpánek ani Mnichovohradištská, Papež nebo Kudrnáč ale nedosáhli svými dřeváčky takové proslulosti jako Baťa.

Mimořádnou pozornost věnovala firma Baťa propagaci svého zboží. Vrcholem bylo, když se v reklamě odvolávala na 300 let starou tradici firmy Baťa a celou kampaň doprovodila obrázky postavicek v rokokovém oděvu.⁵⁹ Zároveň však v roce 1944 oslavila 50. výročí založení.

V září 1942 bylo možné ve výstavní síni Svazu českého díla⁶⁰ zhlédnout výstavu *Obuv v Čechách a na Moravě*. Představila jak historickou obuv ze zlínského muzea obuvi jako např. lýkové střevíce Přemysla Oráče, Valdštejnovy jezdecké boty a střevíčky Boženy Němcové, tak moderní návrhy obuvi se skleněným podpatkem, střevíčky ze stříbrné a zlaté kůže posázené kamínky a další zajímavosti.⁶¹

V létě 1940 pak rozjela propagační kampaň na své novinky: dřeváčky a našíváná chodidla na punčochy. Geniálním tahem bylo využití filmového festivalu Zliennale, který proběhl v červenci ve Zlíně, a nafocení známých českých hereček jako propagátorek zboží Baťa. Slavná Lída Baarová vrhala na fotografiích na dřeváčky zamilované pohledy, prý byla nadšena jejich krásnými vzory v hlavní prodejně Baťa a koupila si jich několik párů.⁶² Její mladší sestra a nadějná herečka Zorka Janů rovněž navštívila zlínský filmový festival, protože hrála epizodní roli ve filmu *Minulost Jany Kosinové*. V prodejně Baťa si vybrala na dovolenou stejné dřeváčky jako její sestra Lída.⁶³ Antonii Nedošinskou⁶⁴ a Natašu Gollovou⁶⁵ zase „zaujaly“ výhody našívání nových chodidel na starší punčochy. Dřeváčky si koupily i mladé hvězdičky filmového plátna Marie Hrdličková a Sylva Langová.⁶⁶ Zdenka Sulanová, zpívající „Madla“, si koupila dokonce troje.⁶⁷

V závěru léta hostovala ve zlínském divadle coby *Milionářka* hvězdná Adina Mandlová. Ani ta neunikla propagačnímu oddělení firmy Baťa. Když si užila pedikúru s masáží a „koupila“ pár bot, musel se to dozvědět prostřednictvím časopisů celý národ.⁶⁸

Arizaci neunikla ani obuvnická firma Fridricha Ladislava Poppera v Chrudimi. Za první republiky byly „popprovky“ považovány za luxusní, i když konfekční obuv. Byly dražší než „baťovky“, ale také kvalitnější.⁶⁹ Za protektorátu chrudimská firma vyráběla dál obuv, ale již ne pod značkou F. L. Popper, přesněji Polický – Popper (od roku 1932), ale jako Polický – Rieker.

Reklamní kampaň firmy Baťa na letní novinky 1940, od shora: Lída Baarová, Nataša Gollová a Adina Mandlová.

„Plimsolky“, tj. kombinovanou obuv z plátna a gumy, vyráběl nejen Baťa, ale i další firmy, 1941.

Obdobným centrem, jakým byly Zlín pro obuv a Prostějov pro oděvy, byl Nový Jičín pro klobouky. I zde existovalo několik velmi úspěšných konkurenčních firem, největší byla Jan Hückel a synové, další pak Antonín Peschl, Ludvík Janyška nebo firma Bratři Böhmové. Po vzniku protektorátu byla Böhmová továrna zabavena jako židovský majetek a prodána firmě Hückel, která tak ovládla přes 80 % novojičínské výroby klobouků. Výroba se přeorientovala na plstěné rukavice, ponožky a zimní kukly pro německou armádu, tropické helmy pro Afrika Korps, plstěné filtry pro nákladní automobily do pouště apod. Kloboučnické novojičínské firmy byly po válce postupně znárodněny a v roce 1947 byl pro spojený podnik vyhlášen název Tonak. Továrna na klobouky.⁷⁰

Dalším mimořádným podnikatelem, nazývaným „král knoflíků“, byl Jindřich Waldes. Jeho spinadla (knoflíky), tiskací knoflíky (patentky) a zipsy (zipy) byly nezbytnými galanterními doplňky. Ostatně i Baťovy sponkové střevíčky se zapínaly na Waldesovu tlačku, dnes bychom řekli cvoček.

Waldesova patentka se stala úspěšným vývozním artiklem a dívku s patentkou v oku znala celá Evropa. Autorem námetu byl Waldesův osobní přítel František Kupka, i když samotnou grafiku pro logo vytvořil Vojtěch Preissig. Obdobně jako Tomáš Baťa i Jindřich Waldes kladl důraz na reklamu, výchovu a vzdělávání zaměstnanců. Vydával firemní časopis a zakládal filiálky mimo Československo. Ve 30. letech produkovala firma Waldes a spol. polovinu světové výroby kovových spinadel.

Za protektorátu, kdy firmu převzali Němci, byla zapojena do německé výroby, a zároveň přejmenována podle slavné patentky Koh-i-noor. Výroba nadále pokračovala a i osamostatněné filiálky ve světě dále produkovaly slavné patentky. Díky varování Dominika Čipery poslal Jindřich Waldes rodinu před válkou do USA a do zahraničí odešel i Jan Antonín Baťa. Bohužel samotného Waldese dostihl jeho osud. Po dvou letech věznění v koncentračních táborech Dachau a Buchenwald se konečně rodině podařilo ho vyplatit, ale plavbu do Ameriky nepřežil. Jeho patentka se vyrábí dodnes a dodnes nese logo Kupkovy dívky s patentkou v oku.

Třetí lístek na oděv, 1942.

První lístek na oděv, 1939–1940.

„Nové oděvní lístky – nová možnost nákupů! U nás obdržíte za své body nejen moderní a elegantní pláště, kostymy a šaty, ale především kvalitní a trvalivé zboží, jaké právě pro dnešní dobu potřebujeme. Poradíme Vám odborně, abyste svých nových bodů dobře využili.“⁷¹ Hlásal ve své reklamě Dámský obchodní dům J. Nedbálek, sídlící v Praze v Rytířské ulici, když se objevily druhé oděvní lístky na podzim roku 1940. Optimistická reklama ve skutečnosti zachycovala protektorátní realitu textilní nouze. V té době již totiž rok fungoval přidělový systém nejen na potraviny, ale i oděvy a obuv. Ty se tak staly vedle potravin nejnedostatkovějším sortimentem. Ti, kdo si nakoupili oblečení před zavedením lístkového systému, jako by tušili, co přijde. Je pravda, že hodně lidí se poučilo za 1. světové války, a tak v létě 1939 vypukla malá nákupní horečka. Ostatně i historik Josef Polišenský hodnotil svoje rozhodnutí utratit před začátkem války všechny úspory za oblečení jako velmi šťastné.⁷²

Tzv. šatenky, správně „lístek na oděv“, a poukazy na obuv byly zavedeny 15. 12. 1939.⁷³ Na každého člena rodiny připadalo 100 bodů. Lístky se vydávaly nejprve na podzim, což souviselo se zavedením přidělového systému konkrétně na podzim 1939, později se termín posunul do pozdní zimy. Platily rok s určitým přesahem.

Lístek byl nepřenosný, a pokud ho někdo ztratil, měl smůlu až do konce období jeho platnosti, přesněji vydání nového lístku. Zvláštní lístky byly pro ženy a pro muže. Kojenci, tj. děti do jednoho roku, dostávali speciální lístek, tzv. Gäulingskarte – kojenecký lístek.

Šatenky

Vydání druhé série oděvních lístků se odrazilo i v časopisech, kde obchodníci lákali zákazníky na možnost maximálního využití bodů, 1940.

Pak následoval lístek pro děti od roku do tří let, lístek pro dívky a hochy od 3 do 14/15 let, od 15 do 18 let a lístky pro dospělé. Tj. existovalo sedm druhů lístků, od 3 let věku dělených i podle pohlaví.

Každý lístek na oděv měl 100 ústřížků očíslovaných od 1 do 100. Ústřížky bylo možné čerpat postupně, datum, kdy se tak mohlo stát nejdříve, na nich bylo konkrétně uvedeno. Ne všechno zboží se dalo kupovat po celou dobu. Na prvních lístcích byly uvedeny příklady jak lístky čerpat. Takový „namátkový příklad“ pro ženu například obsahoval: 5 párů punčoch, vlněné kalhotky, bokovku, soupravu prádla, kalhotkové kombiné, kapesník, sukni a 200 g pletací příze. Pokud si žena koupila kostým, dala za něj polovinu ročních ústřížků, takže už zbývalo jen na blůzu a drobnosti. Všichni se snažili využít body maximálně efektivně. „*Nechat propadnout body*“ by bylo nepředstavitelným plýtváním.

Počet bodů na konkrétní oděv byl ovlivněn nejen materiálem, ale hlavně množstvím spotřebované látky. Při koupi noční košilky pro děti dvou- a tříleté odstříhl obchodník 4 body, zatímco ženě 18 bodů. Některých oděvů se týkala speciální omezení. Odběr ponožek a punčoch byl možný jen na zvláštní ústřížky po straně lístku. Za rok bylo povoleno koupit jen pět párů, buď ponožek, nebo punčoch, a vždy jen od udaného data na lístku, např. první pár od 1. 2. 1943, další 1. 5. 1943, 1. 10. 1943, 1. 2. 1944 a poslední od 1. 5. 1944. Kromě speciálního ústřížku bylo třeba samozřejmě odevzdat i odpovídající počet bodů.

Ne všechny textilní součástky nutné pro život byly na lístcích konkrétně uvedeny. Částečně bylo možné si podrobnější informace vyžádat v obchodech, částečně byly upravovány během platnosti lístku. Týkalo se to především interiérového dekoračního textilu a sezónního zboží. Na ty se vydávaly na vyžádání zvláštní odběrní lístky. Součástí lístku byly i speciální ústřížky, určené na nevyspecifikované zboží, které se oznamovalo během platnosti lístku. To bylo zřejmě ovlivněno tím, co se na skladech právě objevilo jako dostatekovější.

Kojenci měli nárok hlavně na pletací přízi, protože největší část jejich oblečků byla háčkovaná nebo pletená. Její množství ovšem bylo odstupňováno i podle toho, o kolikáté dítě se jednalo. Měl-li kojeneček staršího sourozence, předpokládalo se, že po nich oblečky může zdědit, a přiděl „vlny“ se mu tak krátil na polovinu. Třetí a další děti již na tom byly lépe, dostávaly o třetinu větší přiděly než druhorozený sourozenec, neboť ohled byl brán na opotřebení.

Součástí lístku na oděv pro děti do dovršeného 1. roku bylo i doporučení maminkám: „*Každá matka necht' si před koupí dobře rozmyslí,*

kteřé nové nákupy jsou skutečně naprosto nutny. V mnohých případech bude některá část kojenecké výbavy ve vlastní domácnosti nebo u příbuzných a známých nebo se dá zhotoviti z jiných věcí."

Většinou mohla matka volit, zda koupí oděv hotový, nebo odpovídající množství látky. S výjimkou vlněných pokrývek na kočárek či péřových peřinek se hodnota kojeneckého oděvu pohybovala v řádu pár bodů. I tak by však bylo nemožné vystačit pro kojence jen s oděvem zakoupeným na tento lístek. Body by stačily tak na plenky, pár oblečků a pokrývku. S tím, že dítě roste, jako by se nepočítalo.

Stejně problematické bylo obstarávání oděvů pro starší děti. Jeden dětský lístek pro děvčátko ve věku od 3 do 14 let vystačil na jedny vlněné šaty, 2 kalhotky, sukni, 2 páry punčoch, 2 blůzky, větrovku, noční košili a metr látky. Bez černého trhu, zásob rodiny a pomoci okolí bylo nemyslitelné s tímto množstvím oděvu vyjít.

Postupně se systém stával složitějším a více se hledělo na typ materiálu. Zatímco na počátku války byla zvláště oceňována vlna, a tak vlněnou část oděvu bylo možné pořídit za téměř dvakrát tolik bodů než oděv z jiného materiálu, později vznikly dokonce čtyři kategorie textilu dle materiálu. Nejceněnější samozřejmě byly oděvy z vlny a přírodního hedvábí nebo i ze směsí těchto materiálů (kategorie II). Ostatní materiály z bavlny nebo lnu (kategorie IV) byly hodnoceny níže a nejméně bodů zákazník vydal za oděvy z umělého hedvábí (kategorie III). Kromě těchto existovala ještě samostatná zvláštní kategorie I. Sem patřily specifické oděvy jako lyžařské obleky, pracovní oděvy, župany a ranní pláště, koupací pláště či pláště z imitace kožesin a jiné. Příkladem rozdílného ocenění body podle materiálu může být dámský kostým. V kategorii II – 68 bodů, III – 39 a IV – 46 bodů.

Obdobná situace byla i u metráže, tj. neušitých látek. Děleny byly do tří kategorií: A – látky vlněné a hedvábné, kdy např. v šíři kolem 100 cm obchodník odebral 12 bodů, v kategorii B – za látky z umělého hedvábí 7 bodů a v kategorii C, kam spadaly ostatní látky, 10 bodů. Kromě toho byly některé konkrétní materiály zvýhodněny, jako např. na pracovní oděvy určené flanely a kordy, nebo znevýhodněny, jako kvalitní a trvanlivý silný gabardén, určený na zimní kabáty či pánské obleky.⁷⁴ Specifické materiály jako gumové pláště, tkaniny z umělých hmot, papírové tkaniny, které ovšem také obsahovaly textilie, se vydávaly za poloviční počet bodů pro příslušný oděv.

Byl to docela složitý systém, proto řada obchodníků v reklamách nabízela pomoc s výběrem zboží tak, aby lístky byly maximálně využity. Nová série oděvních lístků tak vždy rozpoutala reklamní kampaně,

*Čtvrtý oděvní lístek, 1943–1944.
Pátý oděvní lístek, 1945.*